

1997.11.29.

Olló az ollónak

Az elmúlt napokban két kínos szerzői jogi ügy kapcsán is szó esett a sajtóban a magyar színházak és a szerzők viszonyáról. Az egyik ügy a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház esete Milan Kunderával. Itt – a magyar színházak többségének régi rossz gyakorlatával egyező módon – anélkül kezdték el próbálni Milan Kundera egy régi darabját, hogy ehhez a szerzőtől vagy képviselőjétől (szaknyelven: a jogtulajdonostól) írásbeli hozzájárulással rendelkeztek volna. A hírek szerint másfél millió forintot költött el a színház díszletre és jelmezre, mire kiderült, hogy a darabot nem mutathatják be, mert Kundera a bemutatóhoz nem járul hozzá. A magyar színházi gyakorlatban sajnos egyáltalán nem szokványos csattanó az, hogy a színház - jogtisztelő módon - elállt a nem engedélyezett bemutatótól. Itt tehát másfél millió forintnyi közpénz csattant hiába.

A másik elhíresült ügy **Eörsi István** esete Verebes Istvánnal. Verebes, a nyíregyházi Mórnicz Zsigmond Színház igazgatója – maga is kitűnő szerző – úgy állított elő új magyar szöveget Hamlet-rendezéséhez, mint az egyszeri háziasszony: végy egy púpozott kanál Arany Jánost, öntsd le Mészöly Dezsővel, végül adj az egészhez egy csipetnyi **Eörsi Istvánt**. Nyilatkozatai szerint tudatában volt annak, hogy **Eörsi** és Mészöly esetében egyaránt a fordító hozzájárulását kellett volna kérnie, de, mint olvasom, úgy gondolta, hogy ezt úgysem kapná meg – ezért aztán nem is kérte. **Eörsi István** ismét tehetséges felháborodónak bizonyult, és közölte, hogy eláll az előre látható eredménnyel végződő pertől, ha Verebes befizet félmillió forintot a Szalmaszál a Hajléktalanokért Alapítvány javára. Itt is csattant tehát egy félmilliócska. Itt azonban Verebes legalább nem a közkasszát terhelte saját botorsága árával, hanem magára vállalta az összeg kifizetését.

Két állatorvosi paripa nyihog itt előttünk. A kevés számú és tiszteletre méltó kivételtől eltekintve, egy magyar színház általában az utolsó pillanatban, tehát későn szerzi be a szerző hozzájárulását darabja vagy fordítása színreviteléhez. Hiába védi a szerzőt nemzetközi egyezmények és hazai törvények sora, a színházművészek szemében a szerző többnyire szükséges rossz, aki persze kitalált valamit, mondjuk egy tucát alakot, na jó, el tud mondani néhány történetet, szo-szo, úgy forgatja a szót, ahogy senki más, hát igen, belelát az emberek közötti viszonyokba, zagson, esetleg, ha fordító, megtanult néhány nyelven, hát persze, ha verses darabot fordít, akkor persze ehhez is ért, oké, oké, ha dalszöveget ír, akkor esetleg a zenéhez is konyít, na bumm, de azért főleg és elsősorban akadály, nyűg, kolonc a színházművésznek az ő nyakán, legjobb volna, ha nem is volna, de azért előbb gyorsan adja nekem ide a darabját.

A zalaegerszegi történetben maga Móricka lovagol az állatorvosi paripán az ő elképesztő ártatlanságában. A színház vezetése csak néz és nem érti. Móricka ugyanis nem figyel oda Európára, bár egyre csak menetel feléje. Milan Kundera viszont valahol Európában él és tudja, hogy mi mindenhez van neki joga. És nem csak Európában, de a jogával is él. Úgy gondolja, hogy szóban forgó darabja idején még nem volt elég jó író, és ezért nem akarja, hogy bárki is eljåtssza ezt a darabját. És ezt az akaratát a világon mindenütt tisztelik is. A szerzői jog ugyanis a személyiségi jogok körébe tartozik, és mint ilyen, a legerősebb jogok egyike. A művek áráról lehet vitatkozni, a művekhez fűződő erkölcsi jogokról azonban nem. Annymira nem, hogy a törvények és nemzetközi egyezmények szerint ezekről az

erkölcsi jogokról a szerző le sem mondhat. Le nem mondhat, viszont élhet velük. Amikor csak akar. Kundera is ezt tette.

Persze – és ebben különbözik a történet másfél milliós csattanója a hozzá hasonló történetektől –, Kundera elég erős ott Párizsban ahhoz, hogy itt nálunk Zalaegerszegen is tiszteljék. Örvendetes volna, ha a többi magyar színház okulna az esetből. Mert jó dolog ugyan, hogy Zalaegerszegen a Hevesi Sándor Színház vezetése, illetve Nyíregyházán Verebes István legalább így utólag jogtisztelő módon viselkedik, de mennyivel jobb lett volna, ha ezzel kezdik! Ha időben lépnek és addig ki se tűznek egy darabot, amíg nem biztosak fölöle, hogy be is mutathatják. És milyen jó volna, ha más, többnyire közpénzek fölött rendelkező színházvezetők is, akik oly sokszor hivatkoznak színházuk állami vagy önkormányzati támogatásának védelmében Európára, ebben is Európát követve, tisztelnék a szerzők erkölcsi jogait.

Ma ugyanis, kevés kivétellel, többnyire nem tisztelik. (Talán nem is meglepő módon, a kevés kivétel között ott vannak a legsikeresebbnek mondható magyar színházak, a művész- és bulvárszínházak egyaránt. Hogy csak két pozitív példát említsek, se a Katonának, se a Madáchnak nem szoktak jogvitái támadni a szerzőkkel.) A színházvezetők egyre nagyobb része tűri el, hogy rendezői a darabokat átírják, máshonnan lopott szövegeket illesszenek beléjük, a mű szellemétől alapvetően idegen megoldásokkal közöljék a saját mondanivalójukat. Hogy ne általánosságban vagdalkozzak, felsorolom a legkirívóbb példákat és bocsánatot kérek azoktól, akiket kihagytam: ezt teszi évek óta, egyre több, szerzői jogilag védett művel vagy fordítással például Zsótér Sándor, Alföldy Róbert, Kiss Csaba (utóbbi egyébként maga is tehetséges drámaíró). Vajon miért teszi? Nem elég jó a darab? Lehet írni vagy íratni újat, másikat. Efféle megbízás igazán jól is jönne az elkényeztetettnek nem mondható magyar drámaíróknak. Nem elég jó a fordítás? Meg lehet tanulni angolul, franciául, németül, spanyolul, olaszul és le lehet fordítani újra. Esetleg meg lehet bízni ezzel a munkával egy fordítót.

Egyet nem lehet: kontárkodni. Általában sem, de ma különösen azért nem, mert Magyarország integrálódni akar Európába. Európában pedig nem szeretik az efféle jogtalanságokat. Egyetlen komolyabb nemzetközi botrány azt eredményezheti, hogy magyar színház évekig nem kap majd játszási jogot jelentősebb külföldi szerzők egész sorától. Kicsik vagyunk, ezer kilométerrel arrébb nem tesznek különbséget a Vígszínház és a Vidám Színpad, a Madách és a Mikroszkóp, Nyíregyháza és Zalaegerszeg között.

De nem csak az írott jogról van szó, hanem a személyiségi jogok szelleméről is. Európában ugyanis a személyiségi jogok tiszteletben tartása tekintetében nem számít a pozíció. A rendező a szerzőhöz képest (csekély számú kivételtől eltekintve) hatalmi pozícióban van: övé az utolsó szó, vagy kevésbé szépen fogalmazva, az ő szellemi keresztmetszete jelenti azt a szűk keresztmetszetet, amin a mű átpréselődhet, ha tud. Ez a helyzete azonban nem jogosítja fel a szerző művének átírására, átvagdosására. Nem esztétikai, hanem annál erősebb okból: az emberi személyiség tiszteletben tartása okán. Lehet tehát a rendező akár tehetségesebb is Arany Jánosnál vagy Szabó Lőrincnél, annak tehetségtelen fordítását tiszteletben kell tartania. Felhasználnia viszont nem kötelező.

Amikor egy rendező szerzői felhatalmazás nélkül átír egy védett művet, szellemi tulajdont lop. Tolvajkodik. Minthogy pedig beavatkozása következtében többnyire jogdíjat vagy valamilyen alkotói díjat is felvesz, ez a tolvajkodása nem is marad meg elvont, szellemi szinten, hanem még anyagi haszonnal is jár. És ráadásul kitől lop?

Egy művészkollégától. Kinek a művét nyírálja összevissza? Egy másik művészt. Olló az ollónak nem vájja ki a szemét?

Nem céлом kimerítően elemezni az ilyen rendezői magatartás egyéb káros következményeit, csupán megemlítek egyet. Azt, hogy az a fiatal néző, aki életében először egy eredeti formájától megfosztott, nyelvileg dilettáns módon átírt Shakespeare-vagy Csehov-előadással találkozik, talán egész életében azt fogja hinni, hogy amit ő látott, az a nevezett szerző műve. Nem elég tehát, hogy a rendező lop, de még a nézőit is becsapja. Valójában ez jelenti a maradandó károkozást. Hiszen az eredeti mű egyébként, lévén szellemi alkotás, valahol, a torz „parole”-hoz képest elvont és tiszta „langue”-ként azért mégiscsak megmarad. De azért tessék elképzelni, hogyan szólna bármelyik Verdi-ária, ha a karmester úgy döntene, hogy itt-ott átírja a dallamot. Vagy milyen volna Haydn Üstdob-szimfóniája üstdob nélkül? Ugye, legalábbis különös? Hát akkor milyen a Macbeth boszorkányok nélkül? Végül még egy fontos szempont. Egy humán értelmiséginek, egy művésznak nem azért kell tisztelnie a jogot, mert különben megbüntetik. Az értelmiségi, a művész minden tette nagyon sok ember számára jelent magatartási mintát. Eltűrné-e a fentebb említett művészek bármelyike, hogy személyiségi jogait csorbítsák? Ugye, valószínűleg nem. És vajon belegondoltak-e abba, hogy milyen mintát adnak mindazoknak, akik figyelnek rájuk? Az a puszta tény, hogy különböző rádióműsorokban a cikkem elején említett két esetet megvitatták, hogy Magyarországon egy sok évtizedes jog érvényesítése egyáltalán vitatéma, oda vezethet, hogy igen sok, jogilag tájékozatlan ember, aki tiszteli például Verebes István művészi munkáját, pusztán szimpátiaalapon mintát lát majd Verebesnek ebben a tetteben is. Vajon meggondolta-e, mit tesz, amikor a lopásra is mintát adott?

Fábri Péter

(A szerző az Artisjus Egyesület vezetőségének tagja)